

Idrottens genus

Håkan Larsson

Lärarhögskolan i Stockholm

Publicerad på Internet, www.idrottsforum.org 2003-06-22.

Copyright © Håkan Larsson 2003. All rights reserved. Except for the quotation of short passages for the purposes of criticism and review, no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the author.

Introduktion

Som så mycket annat här i världen har de olika idrottsliknande aktiviteter som forskarna kunnat identifiera genom historien och i olika kulturer varit behäftade med specifika sätt att se på kvinnlighet och manlighet. Man har helt enkelt gjort skillnad på kvinnor och män, pojkar och flickor i samband med fysisk aktivitet. Precis som motiven för att över huvud taget utöva fysisk aktivitet har varierat starkt, har också motiven för att göra skillnad på könen varierat starkt. Den här artikeln syftar till att *belysa* denna relation mellan synen på könen och synen på kroppsövningar. Jag kommer att belysa problemområdet genom den samhällsvetenskapliga och humanistiska forskning som gjorts på temat idrott och genus i Sverige under de senaste decennierna. På så vis kan jag också spegla vilka frågor forskarna funnit värda att undersöka och hur de har närmat sig problemområdet.

Forskning syftar inte bara till att beskriva något. När det gäller samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning är syftet ofta också att försöka ställa problematiken i ett nytt ljus, vilket i sin tur kan leda till nya och oväntade handlingsalternativ. Detta gäller inte minst genusforskningen. Ett andra syfte med artikeln är således också att *problematisera* relationen mellan idrott och kön. Det är en uttrycklig strävan från min sida att presentera forskningsrönen på ett sådant sätt att problemområdet ställs i en annorlunda dager än vad som kanske är det vanliga.

I den här artikeln kommer begreppen kön, genus och jämställdhet till flitigt användande. Jag ska här inte teoretisera kring betydelsen av dessa begrepp och skillnaden mellan dem. Istället hoppas jag att den fortsatta texten kan belysa hur dessa begrepp har *använts*, både i analytisk

och i kritisk bemärkelse, inom idrottsforskningen. Medan kön och genus har uppfattats som mer politiskt neutrala (även om de naturligtvis inte *är* politiskt neutrala), så har begreppet jämställdhet använts i mer påtagligt politiskt syfte. Jämställdhetsarbete syftar, i princip, till att göra kvinnors och mäns villkor, möjligheter och skyldigheter i samhället lika, men i praktiken har jämställdhetsarbete kommit att ta sig väldigt olika uttryck beroende på *var* detta arbete har genomförts. Man kan säga att vad som har uppfattats som jämställt, har varit avhängigt av vilken syn man haft på vad kvinnor och män är och vad som karakteriserar relationerna mellan kvinnor och män. Detta är särdeles påtagligt när det gäller idrott.

Innan jag sätter igång på allvar, vill jag också påpeka en viktig sak när det gäller forskning om kön/genus. Spontant verkar många alltför uppfatta uttrycken kön och idrott eller genus och idrott som beteckningar på forskning som behandlar specifikt kvinnliga problemområden. Detta är ett allvarligt missförstånd. Tyvärr har forskningen själv i stor utsträckning bidragit till denna utveckling. När jag talar om kön och idrott eller genus och idrott är det beteckningar för problemområden som rör relationen mellan kvinnor och män, eller kanske mera precist om relationen mellan kvinnlighet och manlighet. Kön och genus, som vetenskapliga begrepp betraktade, har i och för sig utvecklats ur kvinnoforskningen, men bör numera ses som begrepp som sätter såväl kvinnor som män som könsvarer i fokus.

Den tidiga idrottsforskningen – kön: variabel eller osynligt

Den moderna samhällsvetenskapliga och humanistiska idrottsforskningen tog fart vid 1960-talets slut. Framför allt var det i ämnena pedagogik och historia som idrottsforskning bedrevs, även om man knappast kan säga att verksamheten var så väldigt omfattande. Inom pedagogiken var intresset huvudsakligen riktat mot idrottsrörelsens karaktär av barn- och ungdomsrörelse. Idrottens påverkansprocesser stod i fokus. I den utsträckning man här diskuterade kön, så uppfattades könen som tämligen naturliga och neutrala variabler. Även om många av dessa studier innefattade ett kritiskt perspektiv, verkade detta sällan omfatta könsproblematiken. Såväl pojkars som flickors idrottsvanor studerades, men oftast utan ett problematiserande förhållningssätt. Detta påstående behöver inte tolkas som ett moraliserande, utan blott som ett konstaterande att relationen mellan flickor och pojkar, kvinnor och män inom idrottsrörelsen vid 60-talets slut och under 1970-talet inte uppfattades som särdeles problematisk.

När det gäller historia, var intresset huvudsakligen riktat mot idrottsrörelsens genombrott i Sverige och tiden fram till 1940-talet. Detta verkar ha haft att göra med att idrottens karaktär av folkrörelse och legitim mottagare av statliga och kommunala bidrag i olika former stod på spel under 1970-talet och decennierna däromkring. Här kan man snarare säga att könsproblematiken är osynlig, eller kanske till och med osynliggjord. Ett gott exempel på detta kommer till uttryck i den kritik som pedagogen Eva Olofsson 1989 riktade mot historikern Jan Lindroths avhandling *Idrottens väg till folkrörelse* (Lindroth 1975). Olofsson

pekade t.ex. på det faktum att Lindroth kunde påstå att idrottsrörelsen utvecklades till en folk rörelse respektive en massrörelse trots att i princip hälften av den svenska befolkningen – nämligen kvinnorna – inte i nämnvärd omfattning berördes av denna rörelse (Olofsson 1989, s. 30). Internationellt sett är denna typ av kritik legio sedan feministiska forskare på allvar intresserat sig för idrottsrörelsens historia och funktion i samhället.

Sammanfattningsvis kan man säga att 1970-talets och 1980-talets idrottsforskning endast i mycket liten omfattning bidrog till att kartlägga kvinno idrotten, eller problematisera kvinnors och flickors villkor inom idrotten. Men kan man därmed påstå att den forskning som bedrevs kartlade mans idrotten, eller problematiserade mäns och pojkars idrott? Ja, om man förutsätter att allt som inte handlar om kvinnor måste handla om män. Nej, om man menar att den manliga idrotten belystes och problematiserades utifrån ett köns- eller genusperspektiv. Själv är jag nog benägen att lägga större vikt vid det senare svaret. 70- och 80-talens idrottsforskning kan karakteriseras som könsneutral, eller könsblind, beroende på hur man ser det. Det verkade, som jag tidigare nämnde, inte finnas några tydliga incitament till att problematisera relationen mellan manlighet och kvinnlighet inom idrottsrörelsen. Detta skulle snart förändras.

Har kvinnorna en sportslig chans?

Jag nämnde Eva Olofssons namn nyss. 1989 publicerade Olofsson den första samhällsvetenskapliga doktorsavhandlingen om idrott ur ett feministiskt perspektiv – *Har kvinnorna en sportslig chans? Den svenska idrottsrörelsen och kvinnorna under 1900-talet*. För första gången kom idrottsrörelsens verksamhet att belysas och problematiseras ur ett könsperspektiv, d.v.s. med ett uttryckligt intresse för att kritiskt skärskåda kvinno idrottens framväxt och kvinnors villkor inom idrotten. Olofsson kartlade den organiserade kvinno idrotten i stort och dennas relation till Riksidrottsförbundet, samt specialidrotterna fotboll (som exempel på en ny kvinno idrott) och gymnastik (som exempel på en gammal kvinno idrott). Kvinnor bedrev idrott, såväl i tävlings- som i motionsform, lika tidigt som män, om än i mindre omfattning. Riksidrottsförbundet ställde sig emellertid kallsinnigt till att organisera, stötta och marknadsföra kvinno idrotten under 1900-talets första hälft. Skälen till detta hade framför allt att göra med att ledarna inom RF, med stöd i dåtidens vetenskapliga expertis, uppfattade tävlings idrotten som skadlig för kvinnor. Motions idrott var förvisso hälsosam, inte minst för att kvinnorna på så vis blev fysiskt sett bättre rustade mödrar, medan tävlings idrott uppfattades som ohälsosamt. Vid denna tid beledsagades tävlings idrottandet av talet om *karaktärsdaning*, d.v.s. att idrottandet tänktes inverka positivt på utövarnas mentala och moraliska förmågor – förutsatt att det var manliga utövare. Kvinnor uppfattades som för veka för att delta i tävlings idrott, fysiskt och kanske framför allt mentalt.

Runt seklets mitt vände emellertid vindarna och mellan åren 1955 och 1975 ökade andelen kvinnliga idrottsutövare inom ramen för RF-organiserad verksamhet från 15 till 35 procent.

Sedan 1975 har siffran ökat med endast några procentenheter. RF:s intresse för kvinnoidrotten och ökningen av antalet kvinnliga idrottsutövare kan delvis ses som ett uttryck för de jämställdhetssträvanden som karakteriserat såväl idrottsrörelsen som samhället i stort under de senaste decennierna. Begreppet jämställdhet började emellertid inte användas i samband med idrott förrän under 1980-talet.

Framväxten av damfotbollen (till skillnad från fotbollen, ibland kallad herrfotbollen) kan ses i ljuset av arbetet för jämställd idrott. Signifikativt för damfotboll är att spelet är identiskt med herrfotboll. Man kan se detta som ett uttryck för det likhetstänkande, eller den likhetsstrategi, som dominerade idrottens jämställdhetssträvanden under 1960- och 70-talen. Med gymnastiken är förhållandena annorlunda. Grenarna i AG, artistisk gymnastik, som växte fram betydligt tidigare, är t.ex. olika för kvinnor och män. Strävan efter jämställda villkor för kvinnor och män betyder med andra ord skilda saker i gymnastik och fotboll. Medan jämställdhet inom fotbollen inneburit att spelet inte differentierats efter kön – lika villkor har inneburit kvinnors rätt att göra samma saker som män, har det inom gymnastiken inneburit att grenarna differentierats efter kön – lika villkor har inneburit kvinnors rätt att utöva sina grenar (till skillnad från männens).

Perspektivet i Olofssons avhandling skulle kunna betecknas som könsteoretiskt. Idrotten, i sig själv såväl som gestaltad i idrottsforskningen före Olofssons avhandling, är skapad av och för män. Detta verkar vara såväl den teoretiska utgångspunkten som den empiriska slutsatsen i *Har kvinnorna en sportslig chans?* Idrotten, i synnerhet tävlingsidrotten, uppfattas i sig som en manlig verksamhet och i den utsträckning kvinnor har börjat tävlingsidrotta under 1900-talets senare hälft, så har det varit i manlig idrott. Detta synsätt på relationen mellan kön och idrott blev också det dominerande synsättet i idrottsrörelsens arbete för jämställd idrott under 1990-talet, manifesterad i den handlingsplan som lanserades samma år som *Har kvinnorna en sportslig chans?* publicerades. Till handlingsplanen, kallad *Idrottens jämställdhetsplan*, återkommer jag inom kort.

Med genus och maskulinitet i sikte

Medan det könsteoretiska perspektivet, vilket jag uppfattar som en problematisering av relationerna mellan gruppen män och gruppen kvinnor, betraktade som mer eller mindre homogena och åtskilda grupper, som sagt kom att dominera inom idrottsrörelsens jämställdhetsarbete, tog perspektivbildandet inom idrottsforskningen en annan riktning. Två teman märks speciellt i denna forskning, dels ett intresse för manlighet eller maskulinitet, dels ett intresse för genus.

Under 1990-talet började manligheten uppfattas som problematisk. Man kan se en viss förskjutning från en problematisering av kvinnligheten i den tidiga feministiska forskningen, till en problematisering av manligheten i den senare. Denna problematisering av manligheten lyser, dessvärre vill jag påstå, med sin frånvaro inom idrottsrörelsen. Här är det under 1990-

talet alltjämt flickan/kvinnan som uppfattas som den speciella, den som kräver särskilda åtgärder när det gäller ledarskap och kunskap, i förhållande till den oproblematiske pojken/mannen. Problematiseringen av manlighet dyker upp, om än i begränsad utsträckning, 1993 i Per Nilssons avhandling *Fotbollen och moralen* (Nilsson 1993). Denna studie behandlar moral och regelefterlevnad inom manlig fotboll. I några senare samhällsvetenskapliga avhandlingar, Tore Brännbergs *Bakom kulisserna* (1998) och Jesper Fundbergs *Kom igen gubbar!* (2003), står manligheten mera påtagligt i centrum för diskussionen.

Gemensamt för nämnda studier är införandet av ett konstruktivistiskt perspektiv. Med detta menas, i samband med kön, att manlighet och kvinnlighet inte är något givet, utan något som skapas och återskapas i olika sociala sammanhang. Istället för att säga att idrotten grundas i manliga normer, kan man säga att idrotten bidrar till att skapa manliga normer, bilder av män och manliga förhållningssätt. Såväl *Bakom kulisserna* som *Kom igen gubbar* behandlar lagbollspel. I det första fallet handboll, i det senare fotboll. I båda dessa studier framstår bollspelandet och dess sociala inramning som en sorts frizon för en typ av manlighet som inte längre är gångbar på många andra platser i samhället. En sorts manlighet som många gånger präglas av sexism och homofobi, även om detta ur spelarnas, vare sig dessa är pojkar (i Fundbergs studie) eller unga män (i Brännbergs studie), synvinkel snarare uppfattas som antingen något naturligt eller något skämtsamt (Brännberg 1998). Dessa bilder av manlighet förvaltas och utvecklas många gånger av massmedia, inte minst kvällstidningarna. Tävlingsidrotten, särskilt lagbollspelen, bidrar på detta sätt till att sprida bilder av en sorts manlighet som, märkligt nog kan tyckas, alltjämt uppfattas som naturlig.

Studiet av kön/genus och idrott pekar på hur forskningen på ett spännande sätt ständigt bidrar till att utveckla nya intressanta frågeställningar genom införandet av nya perspektiv och teoretiska verktyg. Ur den könsblinda forskningen utvecklades en forskning som problematiserade frånvaron av kvinnor och kvinnoperspektiv i idrottsforskningen. Denna typ av problematisering kom i sin tur att användas i forskning om relationen mellan manlighet och idrott. Här uppstår så en ny intressant frågeställning. Handboll, och kanske fotboll ännu mer, uppfattas ju som särdeles manliga idrotter, under vilka villkor utövar då flickor och kvinnor dessa idrotter? I vilken utsträckning förekommer t.ex. sexism och homofobi inom damfotbollen? Kan damfotboll bidra till att skapa kvinnlighet, en kvinnlig könsidentitet? Detta är frågor som nu söker sina svar.

Linggymnastikens manlighetsprojekt

De första stora studierna om idrottsrörelsens historia hängde, som jag tidigare nämnde, i stor utsträckning ihop med en diskussion om idrottens roll som folkrörelse. När frågan om manlighet och idrott dök upp som en intressant och viktig fråga, riktades blickarna inte längre framåt i tiden, utan tvärtom längre bakåt i tiden. I blickfånget hamnade idrottsrörelsens stora föregångare på kroppsövningsområdet, nämligen Linggymnastiken. I avhandlingen

Kroppens bildning (1999) belyser historikern Jens Ljunggren *Linggymnastikens manlighetprojekt 1790-1914*, vilket också är underrubriken på avhandlingen (Ljunggren 1999).

Runt sekelskiftet 1800 var Sveriges stormaktstid sedan länge över. 1809 gick rikets östra halva, idag känt som Finland, förlorat i ett krig mot Ryssland. Bland de härskande skikten i Sverige uppstod en oro för att svenska män var för klena, såväl fysiskt som psykiskt och moraliskt. Influerad av kontinental gymnastik lade fäktmästaren och poeten Per Henrik Ling (1776-1832) grunden för ett gymnastiksystem som kom att bli en av Sveriges mest kända exportvaror. Linggymnastiken ställde kroppen och korrigeringen av densamma i centrum. Kroppen blev delvis ett mål i sig, delvis ett medel för mannens psykiska och moraliska fostran, eller *karaktärsdaning*. Denna gymnastik utformades alltså primärt för unga svenska män och kom framför allt att användas på läroverken och inom krigsmakten.

Ling delade upp gymnastiken i fyra sorters gymnastik: sjukgymnastik, militär gymnastik, pedagogisk gymnastik och estetisk gymnastik. Utbildningen till gymnastikdirektör vid Gymnastiska Centralinstitutet (våra dagars Idrottshögskola), som Ling grundade 1813, innefattade såväl gymnastiklärar- som sjukgymnastutbildning. Den militära gymnastiken, ofta utövad med vapenattrapper, var tilltänkt för kaserngårdarna, och den pedagogiska gymnastiken, för barn och unga, var tänkt att utövas i skolornas gymnastiksal. Dessa gymnastikformer utgjorde stammen i det gymnastikråd som Ling tänkte sig. Kronan på verket var den estetiska gymnastiken, som enligt Ling skulle utövas av män. Estetik förknippades inte först och främst, som i vår tid, med femininitet. Den vackra kroppen var en manlig kropp. Detta var inte alls något nytt, tvärtom. Sedan antiken uppfattades manskroppen som den mest fulländade kroppen och kvinnokroppen som en mindre fulländad kopia av manskroppen. Därav att estetisk gymnastik var tänkt för män. En bildad man var såväl fysiskt som intellektuellt bildad, med såväl kroppslig som själslig disciplin.

Nu kom den estetiska gymnastiken i realiteten aldrig att utövas. 1800-talet beskrivs av Ljunggren som en brytningstid, där ett äldre idealistiskt synsätt, varvid Gud och kroppen som ett själens tempel stod i centrum, fick ge vika för ett materialistiskt synsätt, där evolutionen och kroppens drifter och behov kom att stå i centrum. I den utsträckning kvinnor deltog i gymnastik, så utövade de samma gymnastik som män, med undantag av de tyngsta och svåraste övningarna. Detta som ett uttryck för enkroppsprincipen, d.v.s. att det kvalitativt sett endast finns en kropp och att den manliga kroppen är den mest fulländade kroppen (Jfr Laqueur 1994). I samband med att tävlingsidrotten importerades från England mot 1800-talets slut och i början av 1900-talet, så kom gymnastiken helt enkelt att byta kön. Från 1900-talets början och fram till dags dato har gymnastik, liksom de flesta så kallade estetiska idrotter, i huvudsak förknippats med femininitet. Gymnastikens 1900-talshistoria är alltså relativt utforskad. I maj i år disputerade pedagogerna Suzanne Lundvall och Jane Meckbach på en avhandling om gymnastikens historia på Gymnastiska Centralinstitutet/Gymnastik- och Idrottshögskolan mellan 1944-1992.

Idrott och genus

Manlighet och maskulinitet å ena sidan, genus å den andra, ungefär så kan man karakterisera sentida forskning om kön och idrott. 1999 lade psykologen Nathalie Koivula fram avhandlingen *Gender in Sport*. Här belyser Koivula, huvudsakligen utifrån sociologisk teoribildning, hur olika tävlingsidrotter bland universitetsstudenter uppfattas som feminina och maskulina i olika utsträckning; hur dessa idrotter uppfattas som lämpliga eller passande för kvinnor och män; hur olika typer av kvinnor och män deltar i olika typer av tävlingsidrotter; samt hur tävlingsidrotten gestaltas i TV. I denna avhandling stakar alltså Koivula ut ytterligare ett antal problemområden värda större uppmärksamhet, i synnerhet, enligt min mening, idrott, genus och media (Koivula 1999).

Den tidiga idrottspedagogiska forskningen ställde tydligt barn- och ungdomsidrotten i fokus. Detta gäller också det tidiga 2000-talets idrottspedagogiska forskning. I tre stora studier, *De små konstruktörerna*, *Iscensättningen av kön i idrott* och *Barnidrotten och ledarna* belyser och problematiseras genus i barnidrott, ungdomsidrott respektive ledarskap inom barn- och ungdomsidrott. I *De små konstruktörerna. Flickor och pojkar om kvinnligt och manligt i relation till kropp, idrott, familj och arbete* (2000) visar Birgitta Fagrell hur redan sjuåriga flickor och pojkar har förvärvat en omfattande och delvis tyst kunskap om vad som är att uppfatta som kvinnligt och manligt, hur kvinnor och män kan/får bete sig. Framför allt gäller detta relationen till idrott samt hur kvinnor och män kan/får se ut, både när det gäller själva kroppen och klädsel och smink mm. Fagrell utgår här från den tidigare nämnda konstruktivistiska tesen att könsskillnadernas beteendemässiga yttringar är resultaten av en tillägnelseprocess, en process som alltså redan i sjuårsåldern har kommit en bra bit på vägen. Man kan nästan säga att barnen i hennes studie ger uttryck för uppfattningar när det gäller kropp och kön som en hel del vuxna har förkroppsligat, men som ingen helst vill kännas vid (Fagrell 2000).

När det gäller Fagrells avhandling vill jag speciellt peka på den metodik författaren använt sig av i sitt arbete med sjuåriga barn. Många av dessa barn är ännu inte läs- eller skrivkunniga och de har heller inte en reflekterande förmåga som kan jämföra sig med vuxnas. I sina intervjuer med barnen använde sig Fagrell bl.a. av olika bilder av kvinnor och män samt en berättelse om morgonbestyren hemma hos en svensk familj, som barnen fick berätta om och associera till. Detta bidrog till att hon kunde dokumentera ibland väldigt skarpsinniga och intressanta reflexioner från barnen (Ibid s. 167ff).

I avhandlingen *Ledarna och barnidrotten. Idrottsledarnas syn på idrott, barn och fostran* analyserar pedagogen Karin Redelius synen på ledarskap inom barn- och ungdomsidrotten. Analysen utgår från den franske kultursociologen Pierre Bourdieu, men behandlar också vissa frågor av genuskaraktär som är förknippade med ledarskap inom barn- och ungdomsidrotten och idrottsledares syn på barn, ungdomar och idrott. Det intressanta med Redelius ansats, är att utgångspunkten inte är skillnaden (och jämförelsen) mellan kvinnor och män. På detta vis tydliggörs att kvinnliga såväl som manliga idrottsledare inom barn- och

ungdomsidrotten ser tränaren, d.v.s. de själva, som väldigt viktig för barnens och ungdomarnas idrottsliga framgång. Det är också en gemensam uppfattning att framgång inom idrott är väldigt viktigt och att tävling och konkurrens kan vara positiva inslag i barns och ungdomars fostran. Här framträder tävlingsidrottens logik väldigt tydligt även inom barn- och ungdomsidrotten – att betoningen på tävling och prestation uppfattas som viktig både för kvinnliga och manliga tränare (Redelius 2002). Annars har denna uppfattning om kvinnors och mäns förhållningssätt till tävlingsidrott inom idrottsrörelsen gestaltats på ett betydligt mer polariserat sätt.

Iscensättningen av kön i idrott

I min egen avhandling, *Iscensättningen av kön i idrott. En nutidshistoria om idrottsmannan och idrottskvinnan* (2001), försöker jag diskutera tonårsflickors och -pojks syn på och förhållningssätt till tävlingsidrott i ljuset av idrottsrörelsens jämställdhetsarbete under de senaste decennierna. Allt fler flickor och kvinnor har under 1900-talets senare hälft sökt sig till tävlingsidrotten och i motsvarande takt har idrottsrörelsen intensifierat sitt jämställdhetsarbete. Trots detta uttrycker många av de tonåriga friidrottsflickor som jag intervjuade ett motstridigt förhållningssätt till hård träning och tävling. Denna motstridighet återfinns inte hos så många av de intervjuade pojkarna. Detta innebär inte, som jag ser det, att tonårsflickorna i sig har ett mer problematiskt psyke än sina jämnåriga pojkamrater, eller ett mer problematiskt förhållningssätt till sin kropp, utan att incitamenten för denna motstridighet bör sökas i deras idrottsutövande. Detta innebär alltså inte att idrott och tonårsflickor är en problematisk relation i sig, utan att man inom idrottsrörelsen *har gjort den till en problematisk relation*. Vad menar jag med detta?

Vid 1900-talets mitt ställde sig RF positivt till kvinnligt deltagande i RF-organiserad idrott. Från 1970-talet och framåt har denna inställning konkretiserats i ett antal handlingsprogram för kvinnlig/jämställd idrott. I sin strävan att motivera varför det är viktigt att flickor och kvinnor deltar i idrott, kom kvinnors påstådda relationsorientering att användas som det främsta argumentet. I det första programmet för jämställd idrott, *Idrott tillsammans*, uttrycktes detta på följande sätt:

Genom att få in flera kvinnor i föreningsarbetet som utövare och ledare skulle vi också kunna få till stånd en starkare betoning av idrottsföreningens sociala funktion (Idrott tillsammans – på samma villkor 1977).

Det var med andra ord kvinnors *olikhet* i förhållande till män som kom att motivera arbetet för jämställd idrott. Detta förstärktes i nästa handlingsplan, kallad *Idrottens jämställdhetsplan*:

Idrottens regler och organisation är formade att passa män.

[...]

- *Kvinnor och män har olika kunskaper och erfarenheter.* [...]
- *Kvinnor och män har olika värderingar och olika intressen* (Idrottens jämställdhetsplan 1989).

Legitimt kvinnligt idrottsdeltagande, om man uttrycker sig krasst, är sådant deltagande som till karaktären skiljer sig från manligt deltagande. Vilka dessa kvinnliga och manliga karakteristika är framkommer dock inte i jämställdhetsplanerna. Det gör de däremot i den rätt omfattande litteratur som publicerats på temat Tjejer och idrott av SISU Idrottsböcker. I denna litteratur beskrivs idrottsflickor på ett uttryckligt sätt och idrottspojkar på ett mera indirekt sätt. Följande citat som beskriver flickor går att finna i en broschyr med rubriken *Flickors idrottsvärld*:

Gemenskap är viktig för flickor. Närhet och förtrolighet är viktigare än tävling och individualism. Gruppen är viktigare än den egna framgången. Dessa för flickor så viktiga egenskaper tas inte alltid tillvara inom idrotten (*Flickors idrottsvärld* odat.).

Även om anslaget, såsom det uttrycks i den sista meningen i citatet, kan karakteriseras som för flickornas eget bästa, ges en väldigt snäv bild av flickors förhållningssätt till å ena sidan tävling, individualism och framgång, å andra sidan gemenskap, närhet och förtrolighet – där tävling och gemenskap mm ställs mot varandra. Något som gör relationen flicka och tävlingsidrott problematisk. Därtill framskymtar en bild av pojkar som tävlings-, individ- och framgångsinriktade, vilket också rimmar väl med tävlingsidrottens logik. I boken *Ledarskap på kvinnors vis* framställs idrottstjejer – och idrottskillar – så här:

För tjejerna räcker det inte bara med att tävla och bli bäst. Vi är människor först, sen idrottsutövare. Våra kvinnliga spelare *vill* prestera, och dom *är* bra, men dom fokuserar på helt andra saker än killarna. För dem handlar det också om att hitta sin egen personlighet, ett djupare motiv för sitt idrottande. Framgångarna får man på köpet så att säga (*Ledarskap på kvinnors vis* 1993).

Låt mig peka på de outtalade referenspunkterna för denna framställning av idrottstjejer:

För killarna är att tävla och bli bäst det primära. Vi är idrottsutövare först, sen människor. Våra manliga spelare presterar, och dom blir bra, och dom fokuserar helt och hållet på denna uppgift. För dem handlar det inte så mycket om att hitta sin egen personlighet, de har redan en som idrottsutövare.

Denna syn på idrottstjejer och idrottskillar bör relateras till den tävlingsidrottens logik som många studier har pekat på, men som man från idrottsrörelsens sida inte riktigt verkar vilja kännas vid mer än när det gäller vuxen elitidrott. Enligt denna logik syftar idrottsdeltagande till att träna hårt och seriöst, vilja bli bättre och prestera resultat på tävlingar. Etthundra år

efter RF:s grundande verkar detta förhållningssätt alltjämt vara svårt att förena med kvinnlighet (i synnerhet, verkar det som, hos tonårsflickor). Det är påfallande hur svårt det har blivit, trots alla svenska kvinnliga idrottsframgångar, att kvinnor normalt sett är prestationsinriktade och individorienterade, eller kan vara det i lika stor omfattning som män. I den jämställda idrotten konstrueras kvinnlig idrott som något kvalitativt annorlunda än manlig idrott och i den bemärkelsen har idrottsrörelsen skapat sig en jämställdhetsteknologi som gör tävlingsinriktade flickor, i synnerhet i tonårsperioden, onormala och problematiska vilket också återspeglar sig i de intervjuer jag redogjorde för tidigare.

Denna oförmåga att bearbeta traditionella gränser för vad som är att uppfatta som kvinnligt och manligt inom tävlingsidrotten, har bidragit till att enskilda kvinnor och män som träder över dessa gränser inte sällan väcker en sorts misstanke om sexuellt avvikande. Kvinnliga fotbollsspelare, liksom manliga konståkare, uppfattas till exempel ofta som homosexuella. Våldigt framgångsrika kvinnor framträder ofta tillsammans med en sorts normalitetsalibi, ett alibi som visar att jag är helt normal. Sådana kan vara ett vackert och kvinnligt utseende eller ett kvinnligt beteende vid sidan av tävlingsarenan, en manlig partner som också fungerar som tränare osv. Tävlingsidrotten bidrar med andra ord till att skapa normerande bilder för hur normala kvinnor och män ser ut och beter sig, samtidigt som det naturligtvis finns en mycket stor potential när det gäller att bryta traditionella könsgränser inom tävlingsidrotten.

Samma könsöverskridande potential ryms, som jag ser det, inom skolans ämne idrott och hälsa, men även här har krafter varit starka för att på ett eller annat sätt göra skillnad på flickor och pojkar.

Genus i idrott och hälsa

Skolans ämne för fysisk bildning har hittills, med enstaka undantag, negligerats av idrottsforskarna. Under de senaste åren har detta emellertid helt förändrats. Såväl inom pedagogiken som inom historieämnet har ett stort intresse för ämnet idrott och hälsa vuxit fram. Denna utveckling har naturligtvis sina skäl, men utrymmet tillåter inte att jag diskuterar detta här. Jag är själv inblandad i ett projekt som studerar hur kön tar sig i uttryck i ämnet idrott och hälsa, kallat *KIS-projektet* (Kön I Skolan – den officiella beteckningen är Konstruktionen av kön och synen på kroppen i skolans idrottsundervisning; Nilsson, Fagrell, Larsson och Redelius).

Detta arbete befinner sig ännu i ett tidigt stadium, men några ord om genus och idrott i skolan vill jag ändå säga. Under lång tid skilde man på flickor och pojkar i gymnastik, som ämnet hette fram till 1980 (fram till 1977 var även gymnastik-/idrottsläroplanen könsåtskild). I Lgr 80 och i andra dokument publicerade i anslutning till denna läroplan, betonades emellertid att en övergång till samidrott, d.v.s. att flickor och pojkar skulle ha idrott i skolan tillsammans, var ett led i jämställdhetsarbetet. Precis som när det gällde idrottsrörelsens jämställdhetsarbete vägleds detta sammanförande av flickor och pojkar ändå av ett

olikhetstänkande. Tidigare ansågs flickor och pojkar som så olika, inte minst fysiskt sett, att det inte var rationellt att bedriva idrott tillsammans. När flickorna och pojkarna skulle sammanföras var det, intressant nog, fortfarande deras olikheter som var motivet, fast nu deras sociala olikheter. Att ha samundervisning blev ett sätt att lära flickor och pojkar hur man visar hänsyn till varandras olikhet. Det är med andra ord tveksamt om man rent konkret kan säga att någon samundervisning verkligen förekommit, åtminstone om man med detta menar en undervisning som bygger på flickors och pojkars gemensamma intressen och kompetenser. Även om flickor och pojkar har idrott i en gemensam gymnastiksal, är det alltså tveksamt om man kan tala om samundervisning.

Frågan om sam- eller särundervisning har ofta behandlats som ett pedagogiskt problem i sig, ett problem som varit relaterat till uppfattningar om hur flickor och pojkar egentligen är och vad som intresserar dem i idrott. Enligt min uppfattning har detta sätt att hantera frågan sedan länge hamnat i en återvändsgränd. Frågan om huruvida flickor och pojkar ska ha gympa tillsammans eller ej är knappast ett pedagogiskt problem i sig, utan bör snarare ses som ett symptom på en pedagogisk problematik, nämligen att vi verkar ha svårt att acceptera dels att pojkar och flickor inte är homogena och strikt åtskilda grupper, dels att flickor inte nödvändigtvis måste uppfattas som naturligt fysiskt underlägsna pojkar. Det senare låter krasst, men jag vill påstå att väldigt många, såväl erfarna lärare som unga lärarkandidater, har svårt att göra upp med tanken att flickor är ju faktiskt svagare (o.s.v.) än pojkar. Här finns det, som synes, alltså en hel del intressanta frågor kvar att belysa när det gäller idrottens genus.

Avslutning

Avsikten med den här artikeln var att spegla idrottens genus genom den forskning om idrott och genus som genomförts i Sverige. I ett vidare perspektiv syftar framställningen också till att skapa ett underlag för samtal om idrott och genus och kanske också för fortsatta studier om idrottens genus. Jag har redan pekat ut några sådana tänkbara riktningar. Jag ska avsluta genom att sammanfatta dem här:

- Feministisk forskning pekade på den manlighetsnorm som förvaltats inom tävlingsidrotten. Manlighetsforskningen har vidare problematiserat denna relation mellan tävlingsidrott, i synnerhet lagbollspel, och manlighet eller maskulinitet. Här vore det spännande att se en studie som problematiserade relationen mellan kvinnliga utövare och tävlingsidrotter, exempelvis lagbollspel, vilka uppfattas som mycket manliga.
- Min egen studie om RF:s arbete för jämställd idrott, pekade på den svårighet man inom idrottsrörelsen haft med att utmana traditionella könsgränser. Jämställdhetsarbetet har skapat nya normerande bilder av idrottsmän och -kvinnor istället för att problematisera dem. Här kan man tänka sig en studie som bygger på en frågeställning som kan formuleras ungefär så här: hur kan man arbeta med jämställdhet och idrott utan att skapa

nya könsschabloner? Hur ser det jämställdhetsarbete ut som inte tar några specifika drag när det gäller kvinnor och män och relationer mellan kvinnor och andra kvinnor, mellan män och andra män samt mellan kvinnor och män för givna?

- Forskningen om idrott och hälsa pågår just nu för fullt. Eftersom många lärarstudenter som är intresserade av kön/genus verkar vilja skriva uppsatser om sam- eller särundervisning i idrott och hälsa i skolan, skulle jag vilja uppmana till fler studier som strävar efter att överskrida sam- och särtänkandet. Vad är t.ex. detta sam- och särtänkande ett uttryck för? Kanske ett annat uttryck för den heterosexualitetsnorm som jag talade om i samband med min egen forskning? Vilka genuskonstruktioner skapas inom ämnet idrott och hälsa, d.v.s. vilka möjliga identiteter har flickor och pojkar att inta och bearbeta i ämnet idrott och hälsa?
- Ett annat problemområde, som mycket väl går att länka till ämnet idrott och hälsa, har att göra med relationen mellan idrott, eller fysisk aktivitet, kroppsuppfattning och kön. I en preliminär rapport om skolans idrottsämne från en grupp forskare i Örebro, pekar man på att det framför allt är flickor som är missnöjda med sin kropp och uppfattar sig som överviktiga, trots att dubbelt så många pojkar som flickor är överviktiga mätt med Body Mass Index (Eriksson m fl 2003, s. 29). Hur kan det vara så att flickorna uppfattar sig som mer överviktiga än pojkarna, när tester antyder på motsatsen?
- Ett femte och sista problemområde som jag gärna vill marknadsföra, vilket jag tror är av stor betydelse att någon tar på sig på allvar, är gestaltandet av kön och idrott i massmedia. Nathalie Koivula berörde delvis hur och i vilken omfattning kvinnlig och manlig idrott gestaltas i TV, men här finns mycket mer att upptäcka och diskutera. Vilken är relationen mellan idrott och massmedia? På vilka sätt exploateras tävlingsidrotten av massmedia och på vilka sätt exploateras massmedia av idrotten – och hur ser villkoren för idrottskvinnor och män ut i detta oheliga äktenskap mellan idrott och massmedia?

Lycka till!

Litteratur

Brännberg, Tore 1998, *Bakom kulisserna*. Floda: Zenon

Eriksson, Charli m.fl. 2003, *Skolämnet Idrott och hälsa i Sveriges skolor en utvärdering av läget hösten 2002*. Örebro universitet, Institutionen för idrott och hälsa

Fagrell, Birgitta 2000, *De små konstruktörerna. Flickor och pojkar om kvinnligt och manligt i relation till kropp, idrott, familj och arbete*. Stockholm: HLS Förlag

Fundberg, Jesper 2003, *Kom igen gubbar! Om pojkfotboll och maskuliniteter*. Stockholms universitet

Idrott tillsammans på samma villkor för kvinnor och män, flickor och pojkar. Farsta: RF, 1977

Idrottens jämställdhetsplan inför 90-talet antagen vid riksidsrottsmötet 1989. Farsta: RF, 1989

Koivula, Nathalie 1999, *Gender in Sport*. Stockholms universitet, Psykologiska institutionen

Laqueur, Thomas 1994, *Om könenas uppkomst. Hur kroppen blev manlig och kvinnlig*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings förlag Symposion

Larsson, Håkan 2001, *Iscensättningen av kön i idrott. En nutidshistoria om idrottsmannen och idrottskvinnan*. Stockholm: HLS Förlag

Ledarskap på kvinnors vis. Farsta: RF, 1993

Lindroth, Jan 1975, *Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915*. Uppsala: Studia Historica Upsaliensa

Ljunggren, Jens 1999, *Kroppens bildning. Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790-1914*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion

Lundvall, Suzanne & Meckbach, Jane 2003, *Ett ämne i rörelse. Gymnastik för kvinnor och män i lärarutbildningen vid Gymnastiska Centralinstitutet/Gymnastik- och idrottshögskolan under åren 1944 till 1992*. Stockholm: HLS Förlag.

Nilsson, Per 1993, *Fotbollen och moralen. En studie av fyra allsvenska fotbollsföreningar*. Stockholm: HLS Förlag

Olofsson, Eva 1989, *Har kvinnorna en sportlig chans. Den svenska idrottsrörelsen och kvinnorna under 1900-talet*. Umeå: Pedagogiska rapporter från Pedagogiska institutionen, Umeå universitet Nr 23

Redelius, Karin 2002, *Ledarna och barnidrotten. Idrottsledarnas syn på idrott, barn och fostran*. Stockholm: HLS Förlag